

■ АРСЕН МАРЧИШАК

ПРАВОСЛАВНА ДУХОВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Освіта — це один з ключових аспектів, фундамент, на якому потрібно будувати церковне життя. Проблема православної богословської освіти є сьогодні чи не найгострішою. Саме стратегія, спрямована на покращення її якості, стане запорукою майбутнього успіху Православ'я на релігійному полі пострадянського простору. Православні Церкви України вимальовують своє уявлення стану богословських шкіл, орієнтуючись в цьому здебільшого на російську богословську традицію.

Якщо провести певний аналіз функціонування духовних семінарій і академій, то потрібно констатувати, що на початку ХХ ст. російська православна богословська наука стояла на рівні західної, а в деяких царинах її перевершувала. Праці ряду богословів РПЦ в галузі біблеїстики, патристики, церковної історії, літургіїки і в багатьох інших галузях не втратили своєї цінності й сьогодні.

До встановлення 1917 року більшовицької влади понад століття найкращі умови для духовної освіти серед православних Церков були саме в Російській імперії. Тут існувала потужна мережа духовних навчальних закладів. Це і духовні академії, семінарії, духовні училища, дяківські школи та ін. Усі вони утримувались на державний кошт. Характерною ознакою всієї освіти була її консервативність. Саме в навчальних закладах визрівала та розвивалась ідея строгої ортодоксальності та завершеності богослов'я. У церковних вузах практично не допускалась будь-яка творчість і новизна в підходах до богословської проблематики. Клірикам було заборонено навіть вживати нові слова у проповідях, стиль церковної мови був строго регламентованим [4]. Тому поява потужних богословів в російській Церкві була радше винятком із правила.

■ Арсен Марчишак, к.філос.н., ст. викл. Чернівецького національного ун-ту ім. Федьковича

На початку ХХ ст. російський архієпископ Антоній (Храповицький) у своїй знаменитій доповіді щодо стану духовних закладів Церкви пропонував фізично знищити російські богословські школи і докорінно змінити сам підхід до релігійної освіти. Це означає, що вже тоді семінарії не відповідали вимогам сучасності та потребували радикальної модернізації. Протягом ХІХ ст. вже робились спроби покращити ситуацію. Кілька разів — в 1808-1814, 1867-1869 і 1884 рр. — змінювався устав духовних шкіл. Однак ці спроби суттєво не вплинули на загальний, вкрай негативний стан справ у цій царині.

Після т. зв. Жовтневої революції богословська наука в Росії практично припинила своє існування. Подібна доля спіткала й інші «православні держави», які історично опинились під впливом комуністичної ідеології. Тільки на теренах колишнього СРСР було закрито майже всі богословські школи. Не краща доля спіткала богословські вузи інших Помісних Церков. Якщо приміром, в Греції, Румунії та Болгарії богословські школи функціонували, то, наприклад, в Константинопольській, Антіохійській, Єрусалимській та Олександрійській Церквах можна вважати, що їх не було взагалі.

У Радянському Союзі стан духовних шкіл був дуже слабким. Викладання у тих небагатьох духовних навчальних закладах, які більшовики не закрили, велось переважно за підручниками ХІХ ст., перелік дисциплін практично не змінився. Таким чином, старі проблеми залишились не вирішеними. Православна наука у цей період була майже незнайома із здобутками вчених-богословів — католиків чи протестантів. Західна ж богословська наука значно просунулась в ХХ ст. Це, насамперед, стосується таких богословських дисциплін, як біблійна археологія, екзегетика, текстологія Нового та Старого Завіту, церковна історія та ін.

Православна богословська наука у ХХ ст. виявилась, відтак, ізольованою. Якщо функція богослов'я — це не тільки здатність осмислити церковний досвід, але й відповісти на питання, що стосуються співвідношення «церковного» і того, що знаходиться за межами цього досвіду, то залишиться констатувати, що своє призначення богослов'я не виконувало.

Сьогодні відбувається певний релігійний ренесанс у країнах колишнього СРСР. Відтак у справі відродження православного богослов'я провідну роль повинні відігравати саме духовні академії і семінарії. Якщо говорити про організаційну структуру духовної освіти, то аналіз відповідних джерел дає можливість сьогодні виділити такі типи православних духовних навчальних закладів, як недільні школи, катехитичні курси, що виконують євангелізаційну місію. Професійно зорієнтований напрям представлений богословськими академіями та семінаріями, катехи-

тичними інститутами, училищами. Останнім часом при світських навчальних закладах почали організовувати теологічні факультети (наприклад, при Чернівецькому національному університеті ім. Ю.Федьковича).

Але хоча за останні роки кількість православних освітніх закладів збільшилась у десятки разів, проте освітній рівень від цього не тільки не покращився, а лише погіршився. Раптове збільшення числа священничих вакансій після розпаду СРСР поставило багатьох єпархіальних архієреїв перед необхідністю рукопокласти людей без достатньої духовної освіти. Частина цих священників закінчують духовні школи заднім числом, заочно (що у переважній більшості є лише формальністю); інші — й зовсім залишаються без освіти, покладаючись — хто на самоосвіту, хто на «життєвий досвід». Професор Університету Західного Онтаріо (Канада) Д. Поспеловський в одному із своїх інтерв'ю наводить приклад Білорусії, де, за його словами, 80% священників не мають богословської освіти [3]. В Україні стан справ є, напевне, не набагато кращий, бо ж офіційна статистика цього не озвучує.

Отже, доводиться констатувати, що освітній рівень духовенства у порівнянні з тим, який був до 90-х рр. ХХ ст., погіршився. У 80-х рр., для прикладу, практично майже не було випадків, коли б православний священник не мав богословської освіти. Якщо говорити про сучасну Україну, то тільки тут існує понад 30 православних духовних закладів. Проте, в плані богословської обізнаності, як показує дійсність, православні священники значно поступаються своїм колегам католикам та протестантам. Сьогодні у всіх Помісних Православних Церквах на порядку денному стоїть питання серйозного переосмислення існуючої системи богословської освіти, радикальної реформи духовних шкіл. Необхідність цього визнають самі богослови [2, 5].

Із стратегічної точки зору, Православ'ю потрібен новий тип священника (в тому числі й новий тип єпископа). Священник сьогодні не може обмежитись звершенням богослужіння і духовною опікою пастви, а також місіонерства за церковною огорожею у формі прямої релігійної проповіді. Священник покликаний для того, щоб розкривати релігійний вимір життя, не пригнічуючи при тому людську свободу і не претендувати на «приватні», спеціальні істини, що визначають функціонування сучасного суспільства. Для цього він повинен отримати «всеохоплюючу» освіту — як богословську, так і світську.

Чи означає це «адаптацію» Церкви до «духу часу», її змирнення? На нашу думку, в жодному разі. Церква у своєму самосвідомленні завжди знаходиться в духовній опозиції до «всього світу», завжди виступає з максималістськими закликами. В цьому її специфіка, саме цього від неї чекають в суспільстві: не поступ-

ливості та потакання людським слабостям, а авторитетного духовного і морального судження. Але в сьогоднішній ситуації таке судження може бути почуте та прийняте тільки в тому випадку, якщо воно висловлюється у формі діалогу, а не «настанови», тобто з повагою до свободи того хто слухає.

Дійсно, сьогодні люди не проявляють великого інтересу до богослов'я, однак варто відзначити, що у сучасному суспільстві є помітний інтерес до духовних питань, тому Церква має врахувати цю специфіку. Люди цікавляться життям після смерті, питаннями щодо кінця світу тощо. І відповідь на такі чисельні питання може дати тільки богослов'я.

Сучасний священник повинен постійно і творчо вирішувати складну проблему розділення та поєднання церковного та світського, релігійного і секулярного. Тому й освіта, яку він має отримати, не може бути зведеною до засвоєння певної суми знань. Вона повинна бути спрямована на те, щоб навчити транслювати досвід Церкви і церковний погляд на світ у процесі спілкування з іншими, як віруючими, так і не віруючими. А щоб це було можливим, необхідно дати відповідь на питання про співвідношення в Церкві традиції та інновації.

У справі покращення рівня православних духовних шкіл та богословської освіти в цілому необхідно виділити такі моменти:

по-перше, православна система освіти досі базується на застарілих західних схоластичних системах, що були привнесені на православний ґрунт у XVII ст. митрополитом київським Петром Могилою. Протопресвітер Олександр Шмеман у своєму «Введенні в Богословие», вказує, що сформоване у XIX столітті так зване «шкільне богослів'я», куди входить догматика, Новий і Старий Завіт, інші розділи, вироблено на Заході й знаходиться від впливом західної шкільної традиції [8, 47]. Перейняття західної системи богословської освіти на той час було життєво необхідно для Православ'я, оскільки вона відповідала тодішнім науковим нормам та робила конкурентно спроможним Православ'я по відношенню до католиків. Однак сьогодні від нього відмовились у провідних богословських школах як католики, так і протестанти. Свого часу ще патріарх РПЦ Пімен зазначив: «Важливим завданням Духовної школи є подолання схоластичності, мертвої розсудливості, відстороненого інтелектуалізму у викладанні» [6, 64]. Вже понад сто років Православ'я на теренах радянського і пострадянського простору (Російська Православна Церква, Українська Православна Церква, Грузинська Православна Церква) суттєво не змінювало своїх навчальних програм;

по-друге, православна освіта не враховує досягнень сучасної біблійної науки. Освіта в дореволюційних академіях брала до уваги досягнення західної науки того часу, що не можна сказати про

нинішні духовні школи, в котрих вона майже повністю ігнорується. Викладання будується на застарілих богословських працях XIX – початку XX ст. Той потужний ривок вперед, який був зроблений практично у всіх галузях богословської науки (біблеїстиці, патристиці, церковній історії, біблійній археології, екзегетиці, біблійній герменевтиці, та ін.) протягом XX ст. практично не позначився на навчальних програмах православних духовних шкіл. Зрозуміло, за таких обставин від пастирів, випускників духовних шкіл неможливо очікувати знання богословських дисциплін на сучасному рівні;

по-третє, сучасна православна богословська освіта не є місіонерськи зорієнтованою. Богослов'я за останні століття набуло статусу віддаленої від життя дисципліни, що не має прикладного значення. В більшості православних духовних закладів майже не відведено місця такій важливій дисципліні як місіонерство. Архієрейський Собор РПЦ 1994 року особливо акцентував увагу на місіонерській спрямованості богословської освіти;

по-четверте, Православ'я сьогодні, як ніколи, потребує нового догматичного витлумачення сучасних проблем, з якими стикається людина. Зокрема, це такі питання, наприклад, як взаємовідношення статей, подружні відносини, взаємовідношення батьків і дітей та ін. Як висловився один із ієрархів РПЦ, «потрібно добиватись того, щоб було змінене усталене уявлення про богослов'я як про не надто важливе для Церкви заняття «професорів богослов'я» [7, 84]. Богословська освіта повинна відповідати на сучасні церковні запити, а не проблеми, що виникали століття тому під час догматичної полеміки між католиками і протестантами;

по-п'яте, залучення у богословський виховний процес світського наукового елемента. Якщо ще 20 років тому священика із закінченою семінарією можна було вважати достатньо освіченим, то сьогодні, коли вища освіта характерна для більшості людей, цього явно не достатньо. Сучасний священик-богослов повинен добре розбиратись у таких питаннях як психологія, політика, право, економіка, логіка, педагогіка. Усі ці та багато інших важливих дисциплін практично відсутні у навчальному процесі духовних шкіл. Необхідним є вивчення західної середньовічної філософії, знайомство з німецьким ідеалізмом, екзистенціалізмом та іншими філософськими течіями нового часу. Все це суттєво збагатить кругозір православного пастиря, буде сприяти його інтелектуальному і духовному розвитку;

по-шосте, всі православні Церкви повинні слідувати прикладу католицької та реорганізувати свої семінарії, що є середньо професійними, у вищі богословські навчальні заклади. Такі реформи здійснили вже деякі Помісні Православні Церкви. На цей шлях сьогодні стала, зокрема, Українська Православна Церква Київського Патріархату;

по-сьоме, богословська освіта повинна будуватись на засадах терпимості і відкритості щодо інших конфесій. Деякі предмети в духовних закладах, як, наприклад, порівняльне богослов'я, виховують у студентів фанатичну ненависть до представників інших релігій. Такий підхід, успадкований православними духовними школами ще від дореволюційних бурс, за сучасних умов просто недопустимий. Потрібно враховувати, що багатьом майбутнім священнослужителям доведеться жити в мультиконфесійному суспільстві. У майбутніх святенників повинно бути не лише чітке бачення розбіжностей, але й глибоке усвідомлення того, що у християн інших деномінацій є спільна догматична основа, спільна віра в Святу Трійцю, віра в Ісуса Христа як Бога і Спасителя;

по-восьме, не менш важливим є практика відправлення студентів навчатись богослов'ю у закордонних світських навчальних закладах. В цьому випадку варто навести приклад Румунської Церкви, яка щороку посилає своїх студентів у провідні університети Європи для продовження навчання.

Деякі з означених проблем поступово, але все ж вирішуються православними Церквами. РПЦ у лютому 2002 року затвердила зміни в компоненті змісту духовної освіти відповідно до вимог державного стандарту із спеціальності «Теологія». Згідно з цим стандартом у російських духовних закладах повинні вивчатися такі предмети, як філософія, історія, соціологія. Зокрема, у Концепції богословської освіти РПЦ (1994) говориться про необхідність отримання вищої богословської освіти всіма священнослужителями, викладачами Закону Божого, катехизаторами, а також про здійснення спеціальної підготовки священників для служби у Збройних силах та в місцях позбавлення волі. В РПЦ вже розпочався процес впровадження стандартів вищої богословської освіти в духовних семінаріях [1].

Зміни в освітній царині РПЦ безперечно вплинуть на освітні інституції УПЦ, яка є складовою Московського Патріархату.

Також турбуються станом богословської освіти УПЦ КП і УАПЦ. Патріарх Філарет особливо наголошує на потребі за сучасних умов акцентувати увагу на поєднанні духовної і світської освіти, «використати час (навчання у духовній школі) для розширення свого розумового кругозору взагалі, для набуття ерудиції, необхідної сучасному пастирю, який має бути представником своєї православної Церкви» [6, 6-7]. Особлива увага в процесі духовної освіти звертається на вдосконалення мистецтва проповіді. «Пастир Української православної Церкви повинен проповідувати зрозуміло, а не схоластично. Проповідь повинна бути сучасною, підведеною до реалій сьогодення», – відзначає ректор КДА УПЦ КП архієпископ Димитрій (Рудюк).

Однак якщо Московський Патріархат робить реальні кроки щодо модернізації богословських вузів (у Росії, зокрема вже

відкрито кілька православних інститутів та університетів), то українські православні Церкви далі розмов практично нікуди ще не просуваються. Тут може бути багато пояснень, серед яких варто виділити те, що, з одного боку, ні для УПЦ КП, ні для УАПЦ питання реформування богословської освіти не є пріоритетними, а з іншого боку — Церкви відчувають гостру нестачу кваліфікованих богословів, які могли б втілювати їх ідеї у життя.

Православні Церкви України мають зрозуміти, що умови, в яких вони опинилися, суттєво відрізняються від тих, в яких знаходилося Православ'я раніше. Церква сьогодні не може отримати тієї державної підтримки, яку вона мала наприкінці ХІХ ст. Задекларована Конституцією свобода совісті та відокремлення Церкви від держави ставить Православ'я в один ряд з іншими релігійними течіями. Православна Церква сьогодні вимушена конкурувати з католиками і протестантами, а відтак від того, на якому рівні буде стан її богословської освіти, буде залежати майбутнє як Церкви в Україні, так і України як православної держави.

Використані джерела

1. Богословское образование. Доклад Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия II на Архиерейском Соборе РПЦ, 18 ноября 1997 г. // <http://www.212.188.168.2001.05.ntm>.
2. Иларион (Алфеев), иегумен. Православное богословие на рубеже столетий. Предисловие. — М., 1999.
3. Поспеловский Д. Какой быть церкви сегодня. В современной православии есть тенденция вернуться в ХІХ век // http://religion.ng.ru/people/2003-08-20/1_today.html
4. Предписание Собора неупотреблении священниками новых слов в проповеди // ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. — Ф.ХІІІ. — Спр. 3340-а — Л.1-1 зв.
5. Річний акт у Київській духовній академії і семінарії // Православний вісник. — 1999. — №10.
6. Святейший патриарх Пимен о задачах Духовной Школы. — ЖМП. — 1985. — №1.
7. Филарет, митрополит Слуцкий и Минский. Богословие добрососедства. — К., 2002.
8. Шмеман А. Введение в богословие. Курс лекций по догматическому богословию. — М., 1993.